

Tilburg University

Waarden die ertoe doen

de Graaf, P.M.

Publication date:
2008

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
de Graaf, P. M. (2008). *Waarden die ertoe doen: De European Values Study in de 21e eeuw*. Universiteit van Tilburg.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Waarden die ertoe doen
De European Values Study in de 21e eeuw

Waarden die ertoe doen

De European Values Study in de 21e eeuw

*Rede, uitgesproken bij de openbare aanvaarding van het ambt van
hoogleraar Cross-Nationale en Longitudinale Analyses van Sociaal-
Culturele Processen*

door

Prof.dr. Paul M. de Graaf

Vrijdag 1 februari 2008, 16.15-17.00
Universiteit van Tilburg

*Meneer de Rector Magnificus,
zeer gewaardeerde toehoorders,*

Welkom en inleiding

Graag heet ik u allen van harte welkom. De bedoeling van een inaugurele rede is dat een nieuwe hoogleraar officieel zijn ambt aanvaardt. Hij heeft dan gelegenheid te laten zien wie hij is en waar hij voor staat. Mijn leerstoel heeft als omschrijving Longitudinale en Cross-Nationale Analyses van Sociaal-Culturele Processen. Deze royale leeropdracht betekent dat ik word geacht sociaal-culturele processen te bestuderen. Sociaal-culturele processen om te bestuderen zijn er veel. Ik noem er enkele:

- de veranderende invloed van godsdienst en kerk
- individualiseringsprocessen
- veranderende relatievormen en veranderende gezinnen
- groeiende of juist afnemende tolerantie
- de veranderde rolverdeling tussen man en vrouw
- de veranderende afwegingen die mensen maken tussen werk, zorgtaken en vrijetijd
- ontwikkelingen in het vertrouwen dat mensen hebben in elkaar, in de politiek, in de democratie en in andere instellingen
- wijzigingen in politieke voorkeuren
- veranderingen in solidariteit met de zwakken in de samenleving
- de integratie van immigranten in onze samenleving.

Ik ga deze processen niet in één land bestuderen, maar in meerdere landen (cross-nationaal), en niet alleen met belangstelling voor het heden maar ook voor hoe deze processen zich op lange termijn hebben ontwikkeld en zich verder ontwikkelen (longitudinaal).

In de praktijk zal mijn werkprogramma vooral worden geïnspireerd door de European Values Study. Samen met een team van Tilburgse en buitenlandse collega's coördineer ik dit grootschalige onderzoeksprogramma dat al dertig jaar bestaat. De grondleggers van de European Values Study waren Ruud de Moor (overleden in 2001), hoogleraar sociologie en rector aan deze universiteit, en Jan Kerkhofs, emeritus hoogleraar theologie aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Ik verheug me zeer dat hij aanwezig is vandaag, niet alleen uit persoonlijk enthousiasme voor de leerstoel die ik thans bezet, maar vooral omdat zonder hem de European Values Study er niet was geweest. Jan Kerkhofs en Ruud de Moor wilden onderzoeken in hoeverre de belangrijke culturele ontwikkelingen die zij zagen in West-Europa werden gesteund en aanvaard door alle delen van de bevolking. De toename van echtscheiding, het afnemende aantal kinderen, het groeiende aantal werkende vrouwen, de leeglopende kerken, de toename van nieuwe relatievormen als ongehuwd samenwonen en de veranderende moraal over seksualiteit, wezen erop dat er in de jaren zestig en zeventig een niet te stoppen stroom van moderne waarden en normen op gang was gekomen. Het tweetal bezorgde onderzoekers besloot dat een goed begrip van de verandering van waardenpatronen van de bevolking in het seculariserende Europa niet zonder een nauwgezette dataverzameling kan. Daarom namen zij het initiatief om in de tien landen van de toenmalige Europese Economische Gemeenschap duizend willekeurige mensen te ondervragen en een en ander eens goed in kaart te brengen. Daarin bleken zij zeer succesvol. In samenwerking met een groot aantal buitenlandse onderzoekers stelden zij een vragenlijst op en kregen het voor elkaar deze in 1981 af te nemen in de meeste EG-landen.

Alleen Griekenland en Luxemburg ontbraken (Halman, Heunks, de Moor en Zanders, 1987; Halman, 1991). Enthousiast sloten zich nog enkele Europese landen aan bij het project en zo werden in 11 Europese landen data verzameld¹. Dit was het begin van de European Values Study.

¹ Buiten Europa werd de EVS-vragenlijst ook in Canada en in de Verenigde Staten afgenomen.

Figuur 1
Deelnemende landen EVS

Negen jaar later, in 1990, werd het onderzoek herhaald. De vragen werden voor een groot deel overgenomen uit de 1981-vragenlijst en nu deden er 27 Europese landen mee². Inmiddels was Dr. Loek Halman in beeld gekomen als organisator en secretaris van de European Values Study en tot op de dag van vandaag is hij het hart van de organisatie. Het succes van 1990 was hartverwarmend en er werd besloten van de nogal toevallige negen jaar intermezzo tussen de eerste en tweede onderzoeken een traditie te maken. In 1999 kwam inderdaad de volgende ronde en nu liep de teller op naar 33 Europese landen (Halman, 2001; Arts, Hagens en Halman, 2003; Arts en Halman, 2004)³.

² Dat was het moment dat de Amerikaanse onderzoeker Ronald Inglehart zich aansloot bij het project. Inglehart zorgde ervoor dat er in nog 14 landen een survey plaats vond dat gebruik maakte van de EVS-vragenlijst. Tot verbazing van de EVS-organisatie gaf hij de complete dataset van 41 landen de naam World Values Study waarin hij zelf de positie van directeur vervulde. Daarmee was de tot op de dag van vandaag voortdurende spraakverwarring tussen EVS en WVS een feit. Sinds 1999 hebben EVS en WVS verschillende vragenlijsten, al is nog steeds een aanzienlijk deel gelijk. Alle EVS- en WVS-data zijn gearhiveerd in ASEP/JDS in Madrid, zie www.europeanvalues.nl, ook voor meer informatie over de European Values Study.

³ Andere belangrijke publicaties op basis van de eerste datarondes zijn Kerkhofs (1997), Ashford en Timms (1992) en van Deth en Scarbrough (1995).

Opvallende nieuwkomers in 1999 waren Turkije en de Russische Federatie, die aan de rand van het geografische Europa liggen. Met de opname van deze twee grote landen is de dekking van Europa heel groot geworden. Als we onder Europa verstaan het gebied dat begrensd wordt door de Atlantische Oceaan, de Middellandse Zee, de Oeral en de Noordpool heeft EVS in 1999 een representatieve steekproef van 93 procent van de Europese bevolking van 18 jaar en ouder. Uiteraard geldt dat alleen wanneer alle landelijke steekproeven representatief zijn. De European Values Study kan daardoor statistieken leveren over de waardenpatronen van vrijwel de gehele Europese bevolking. Uit de bevolkingsstatistieken weten we dat er in 1999 in Europa 621 miljoen Europeanen waren van 18 jaar of ouder. Dankzij de EVS-enquête weten we vervolgens dat ongeveer 299 miljoen Europeanen godsdienst belangrijk vinden in hun leven, terwijl 274 miljoen Europeanen godsdienst niet zo belangrijk vinden. Zo seculier is Europa blijkbaar nog niet. Van de overige 48 miljoen Europeanen weten we het niet (in ieder geval niet uit de European Values Study), omdat die in Zwitserland, in Servië of in een ander land woonden dat niet meedeelde in 1999.

Op het moment is het EVS-team in volle voorbereiding voor het veldwerk van 2008, dat het record van 33 landen vast en zeker gaat breken. Vijf landen die deel uitmaakten van het voormalige Joegoslavië (Bosnië-Herzegovina, Kroatië, Servië, Macedonië en Montenegro) worden er deze keer voor het eerst bij betrokken, net als de drie landen in de Kaukasus (Armenië, Azerbeidzjan en Georgië).

Ik zal u vertellen waarom we dat allemaal doen. In de eerste plaats willen we beschrijven hoe het er voor staat met de waarden van de gehele Europese bevolking, wat de verschillen zijn tussen landen en binnen landen en hoe de waarden zich ontwikkelen. Van de gegevens uit 1999 is een Atlas gemaakt, de Atlas of European Values (Halman, Luijckx en van Zundert, 2005). De atlas laat zien hoe godsdienstige, politieke, emancipatoire en allerlei andere waarden verdeeld zijn over Europa. De Atlas heeft een grote functie gehad voor de zichtbaarheid van EVS. Minister-president Jan-Peter Balkenende heeft de atlas aan het einde van de Nederlandse voorzitterschap van de EU cadeau

gedaan aan alle regeringsleiders. Belangrijker nog misschien is dat de atlas in het onderwijs wordt gebruikt. De Fontys hogeschool heeft een aantal onderwijsmodules ontwikkeld die op het moment in vier talen op internet zijn te vinden; behalve het Nederlands, zijn dat nu Engels, Duits en Kroatisch⁴. Er zijn al uitgebreide plannen gemaakt om met de 2008 data een nieuwe atlas te maken, en ook het didactische programma verder te ontwikkelen.

Deze leerstoel is ingericht om de European Values Study organisatorisch en wetenschappelijk in te bedden in het universitaire onderzoeks- en onderwijsprogramma. Het beantwoorden van alleen beschrijvingsvragen heeft geen leerstoel nodig. Vragen als “hoe staat het ervoor in Europa?” en “wat zijn de verschillen?” moeten worden aangevuld met verklaringsvragen als “hoe is het zo gekomen?” en “waar komen de verschillen vandaan?”. In dit openbare college wil ik u laten zien hoe ik me voorstel dat te gaan doen. Ik hoop dat ik mijn enthousiasme voor dit onderzoek op u kan overbrengen.

Waarden, wat zijn dat?

Het lijkt me op zijn plaats om eerst te vertellen wat voor waarden we nou eigenlijk onderzoeken in de European Values Study. Bij waarden gaat het om oordelen over wat goed en slecht is, en over wat eerlijk is en oneerlijk, rechtvaardig en onrechtvaardig, wat wenselijk en wat niet wenselijk. Waarden zijn de ideeën die mensen hebben over wat ze belangrijk vinden in hun eigen leven, de ideeën die ze hebben over het gewenste gedrag van andere mensen, en de ideeën die ze hebben over wat belangrijk is voor de samenleving.

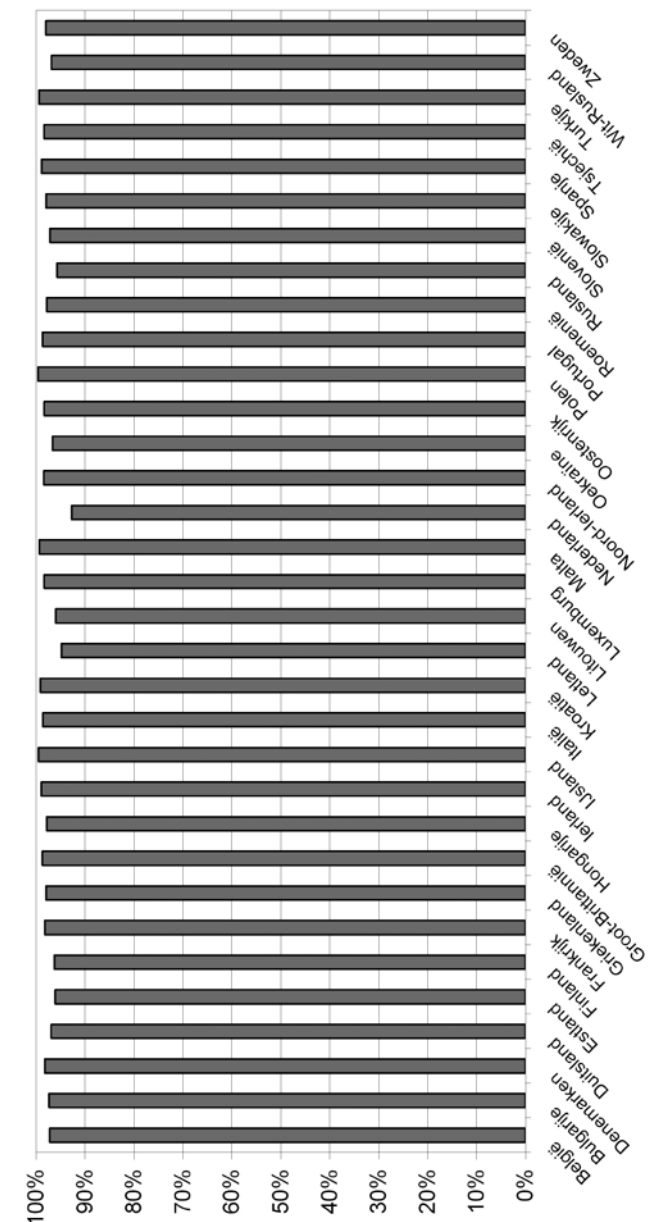
Er zijn veel waarden die door bijna iedereen worden gedeeld, in Europa en daarbuiten. Eerlijkheid, gerechtigheid en vrijheid zijn voorbeelden van zaken die we allemaal belangrijk vinden. We vinden het belangrijk dat we mogen zeggen waar we zelf zin in hebben, dat we mogen denken wat we willen, dat we eerlijk en fatsoenlijk worden behandeld door anderen, en ook dat we anderen eerlijk behandelen. Dat is de menselijke natuur, denk ik. Nu is het zo dat de vragenlijst van de European

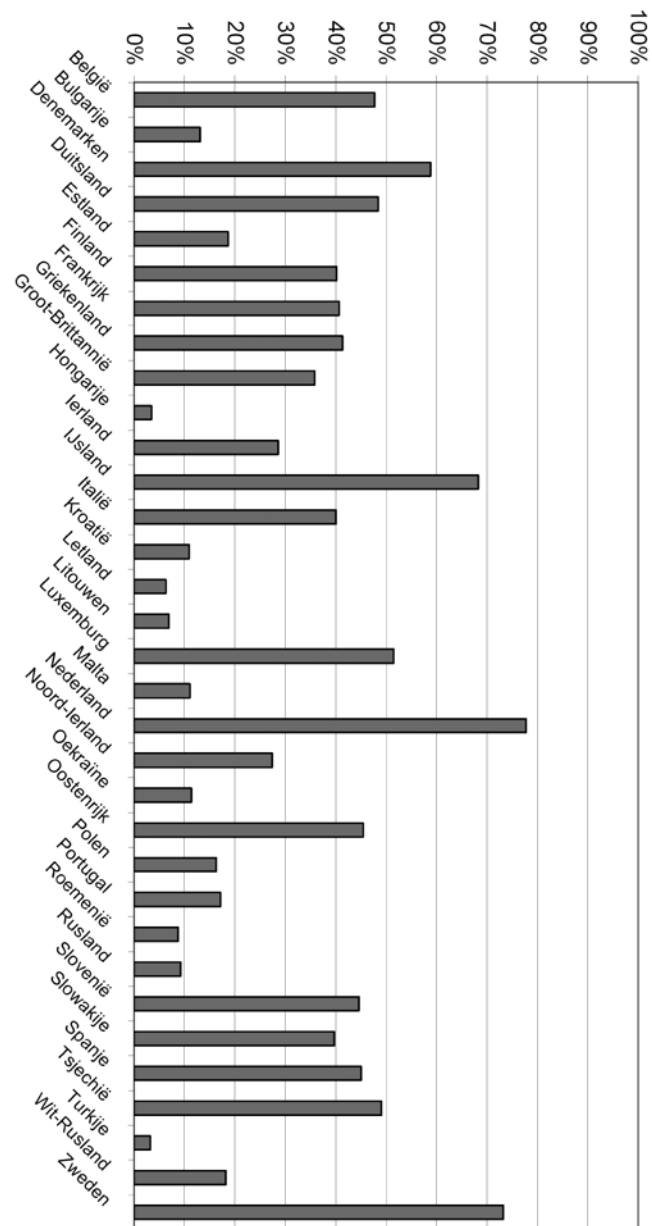
⁴ Zie <http://www.atlasofeuropeanvalues.eu/>

Values Study lang is en dat we veel vragen stellen aan de respondenten, maar dat we nauwelijks vragen naar zulke algemene waarden. De reden is dat we al weten dat iedereen het daar toch wel mee eens is. Eigenlijk is het zo dat zo wanneer we merken dat iedereen hetzelfde antwoord geeft op een vraag we deze snel weer verwijderen. “Vindt u moord goed of slecht”, “Vindt u eerlijkheid belangrijk?”, “Vindt u vrije meningsuiting belangrijk?” zijn vragen die we in principe niet opnemen in de vragenlijst omdat iedereen hetzelfde antwoord geeft. We gebruiken daarom slechts een paar van zulke vragen. De allereerste vraag, een vraag om het gesprek met de respondent op een positieve manier te beginnen, luidt: “Hoe belangrijk is familie in uw leven?” Het niet zo verbazingwekkende resultaat ziet in u in deze Figuur 2. Meer dan 95 procent van de Europese bevolking vindt familie belangrijk, en verschillen tussen de landen zijn er nauwelijks⁵. Daar lopen we niet warm voor want het is saai om te onderzoeken. We vragen liever naar waarden waar mensen in verschillen, bijvoorbeeld over hoe belangrijk ze het vinden dat de welvaart gelijk wordt verdeeld, hoe belangrijk ze religie vinden in hun leven of hoe tolerant ze staan tegenover euthanasie, abortus of homoseksualiteit (Figuur 3). Daar zijn grote verschillen te bewonderen en kan de vergelijkende onderzoeker aan de slag.

⁵ Overigens is het ook interessant om na te gaan welke waarden door iedereen worden gedeeld (Boudon, 2001). Waarschijnlijk is het dat we hier bij de evolutionaire psychologie uitkomen: empathie, medelijden en rechtvaardigheidsgevoel zijn immers ook bij onze naaste biologische verwanten niet onbekend (De Waal, 1996).

Figuur 2
"Familie is belangrijk in mijn leven"
in 33 Europese landen (EVS-1999)

Figuur 3
"Homoseksualiteit is gerechtvaardigd"
(EVS-1999)

Naast waarden zijn er normen. Waarden en normen worden heel vaak in één adem genoemd, maar zijn toch iets anders. Normen zijn de concrete richtlijnen die mensen hanteren omtrent gewenst en ongewenst gedrag, voor zichzelf en voor anderen. Over het algemeen wordt gedacht dat waarden de achterliggende dimensie zijn van normen. Waarden zijn de principes over wat men wenselijk vindt en normen de daarvan afgeleide leefregels. Mensen vinden het bijvoorbeeld belangrijk dat iedereen eerlijk wordt behandeld, ongeacht afkomst, huidskleur of sekse. We keuren het daarom af als iemand een baan zou krijgen, niet omdat zij of hij geschikt is voor die positie, maar omdat zij of hij de dochter of zoon is van de rector. De rector weet natuurlijk dat die normen er zijn en daarom zal hij niet gauw voorstellen zijn dochter of zoon aan te stellen. Zo werkt dat. Om normen te handhaven gebruikt de samenleving sancties. Die kunnen allerlei vormen aannemen. Bij overtreding van de regels die in de wet zijn vastgelegd zijn er straffen als boetes en detentie. Bij overtreding van informele regels zijn er straffen als afkeuring en vermijding. Een mooi voorbeeld van de werking van normen komt uit een recente studie van mijn Tilburgse collega's Mathijs Kalmijn en Wilfred Uunk (2007). Zij laten zien dat de gevolgen van echtscheiding ernstiger zijn in Europese regio's waarin scheiding sterker wordt afgekeurd. Hoe sterker echtscheiding wordt afgekeurd, des te meer nemen na een scheiding de contacten met burens, vrienden en familieleden af. Hier is waarschijnlijk sprake van stigmatisering: de omgang met gescheiden mensen wordt vermeden. De ouderen onder ons weten nog wel hoe sterk echtscheiding in de jaren zestig nog werd afgekeurd in Nederland.

In de vakliteratuur zijn en worden er veel pagina's aan gewijd om waarden en normen inhoudelijk te benoemen en te classificeren, vooral in de functionalistische hoek (Parsons, Shils, Tolman, 1962; Parsons, 1989; Rokeach, 1979). Ik ben blij dat de European Values Study zich daar niet zoveel van heeft aangetrokken en dat de EVS geen alles omvattend theoretisch uitgangspunt heeft. De EVS heeft zich ertoe beperkt te inventariseren wat de waarden van de Europese bevolking zijn met betrekking tot belangrijke aspecten van de samenleving. Dat zijn ongelijkheid, rechtvaardigheid, godsdienst, levensbeschouwing,

politiek, gezin, familie, werk en vrijetijd. Eerlijk gezegd was ik hier, toen ik vorig jaar arriveerde in Tilburg en de vragenlijst doornam, niet zo heel tevreden mee. Na mijn lange tijd in Utrecht en Nijmegen was ik de overtuiging toegedaan dat een dataverzameling moet worden gestuurd door concrete theorieën en hypothesen. Hier kwam ik in een project terecht waarin een inventarisatie werd gemaakt van allerlei mogelijke waarden zonder dat er van te voren was nagedacht over de hypothesen die moesten worden getoetst. Inmiddels heb ik van Wil Arts en Jacques Hagenaars begrepen dat dit nu juist een prima zet is geweest. De belangrijkste reden daarvoor is dat de European Values Study een veranderingsstudie is. Om de negen jaar wordt dezelfde vragenlijst afgenomen en wanneer er in 1981 een theoretisch verantwoorde vragenlijst was ontwikkeld, zou die waarschijnlijk sterk getekend zijn door de tijd. In grootschalige projecten als de EVS is het heel verstandig om alleen maar vragen te stellen over de dingen waarin je bent geïnteresseerd, al gaat dat wel eens ten koste van vragen over de theoretische verklaringslijnen daarachter.

Maar als er geen grote concepten zitten achter al die vragen over waarden en normen over uiteenlopende terreinen als ongelijkheid, godsdienst en man/vrouw verhoudingen, hoe kun je dan samenvatten wat het onderzoek oplevert? Je kunt daarop antwoorden dat het helemaal niet erg is als er niet één schema achter al die waarden zit, en dat je per onderzoeksvraag moet zoeken naar de ideeën die relevant zijn voor wat mensen belangrijk vinden in hun leven. Het helpt echter wel dat je kunt laten zien dat er één of twee belangrijke dimensies zitten achter de afzonderlijke vragen naar waarden, opvattingen en voorkeuren uit de EVS (Inglehart, 1977, 1997; Halman, Hagenaars en Moors, 2003). Halman, Hagenaars en Moors (2003) constateerden dat je waarden en dus ook mensen kunt rangschikken op twee schalen. De eerste schaal noemden ze 'autonomie' ofwel zelfbeschikking. Mensen die hoog scoren op deze schaal vinden autonomie belangrijker dan autoriteit. Ze zijn voor een gelijkwaardige rolverdeling tussen man en vrouw en zijn tolerant ten opzichte van seksuele zaken. De tweede schaal wordt door Halman, Hagenaars en Moors 'normatief-religieus' genoemd. Op deze schaal scoren mensen hoog die traditionele waarden hebben met betrekking tot huwelijk, familiesolidariteit

en burgerschap. Ze zijn tamelijk orthodox in hun religieuze opvattingen en hebben strikte morele standaards; erg permissief zijn ze niet. De auteurs zien 'autonomie' en 'normatief-religieus' als twee onafhankelijke schalen, maar dat lijkt me een nogal gewaagde aanname. De samenhangen tussen de oorspronkelijke variabelen laten ook zien dat mensen die hoog scoren op de kenmerken die horen bij de autonomie-dimensie laag scoren op de kenmerken die horen bij de normatief-religieuze dimensie. Het lijkt er daarom op dat mensen vooral variëren tussen traditionele niet-permissieve waarden en moderne, permissieve waarden.

Deze indeling komt sterk overeen met het idee van Ronald Inglehart dat je onderscheid kunt maken tussen mensen met materialistische waarden en mensen met post-materialistische waarden (Inglehart, 1977). Mensen met materialistische waarden vinden veiligheid en financiële zekerheid belangrijk, terwijl mensen met post-materialistische de voorkeur geven aan waardering, vrijheid van meningsuiting en zelfontplooiing. Het verschil tussen Inglehart en Halman et al. is dat Inglehart dit onderscheid een theoretische onderbouwing geeft. Inglehart gaat uit van de behoeftenhiërarchie van Maslov (1954) waarin onderscheid wordt gemaakt tussen lagere en hogere menselijke behoeften. Die hiërarchie gaat van behoefte aan voedsel en beschutting, via veiligheid, affectie en waardering naar behoefte aan zelfontplooiing. Inglehart veronderstelt verder dat de sterke economische groei ervoor heeft gezorgd dat jongere generaties de vervulling van de lagere behoeften als vanzelfsprekend ervaren, en daarom gaan uitzien naar hogere behoeften. Zo gauw aan de materialistische behoeften is voldaan, krijgen mensen post-materialistische behoeften, is zijn stelling. Met behulp van een eenvoudig en veelgebruikt meetinstrument kon Inglehart laten zien dat jongere generaties inderdaad in sterkere mate post-materialistisch zijn dan oudere generaties. Hij kon daarmee een reeks van maatschappelijke verschijnselen verklaren, bijvoorbeeld waarom juist jongeren die in welvarende omstandigheden opgroeiden hippies werden en de revolutie predikten en waarom tevredenheid met inkomen niet, of slechts tijdelijk, toeneemt met dat inkomen.

Doen waarden ertoe?

Deze vraag ga ik beslist bevestigend beantwoorden. Ik maak daarbij een onderscheid tussen het belang van twee aspecten van waarden, die ik horizontale en verticale verschillen noem. Horizontale verschillen tussen waarden zijn er wanneer je waarden niet kunt ordenen op een schaal van goed naar slecht en verticale verschillen wanneer je dat wel kunt.

Een goed voorbeeld van horizontale verschillen in waarden zijn rituelen. Het maakt eigenlijk niet uit of je nou met of zonder speciaal masker de zon aanbidt, of dat je rechtsom of linksom rond het altaar loopt, dat je geen varkensvlees of juist geen rundvlees eet, of je op vrijdag, zaterdag of zondag naar de kerk gaat, maar voor veel mensen is dit nu juist uiterst belangrijk en ook onvoorstelbaar om het anders te doen. Ook maakt het niet uit van wat voor soort muziek je houdt, hoe je je precies kleedt, hoe je haren zitten, of je liever contact legt via hyves, via msn, via telefoon, of door een brief te sturen, maar verschillen in smaak hebben grote gevolgen voor de sociale omgang, met wie je graag omgaat en met wie niet. Andersom is dat ook het geval: wat je belangrijk vindt, hangt af van je sociale omgeving. Het is belangrijk om daarbij op te merken dat zulke horizontale verschillen vaak worden geïnterpreteerd als inhoudelijk. Men gaat er vaak van uit dat klassieke muziek kwalitatief beter is dan popmuziek, dat mensen die Elias Canetti lezen hoogstaander zijn mensen die Toon Hermans lezen, dat wijn boven jenever staat, dat dialect spreken een teken is van achterlijkheid, maar daar is eigenlijk weinig reden voor, al kunnen de gevolgen aanzienlijk zijn.

Bij verticale verschillen in waarden gaat het om waarden die wél zijn te ordenen. Er wordt wel eens verondersteld dat het onmogelijk is om dit te doen, maar met Boudon (2001) vind ik dat een te post-modernistische en te relativiserende gedachtegang. Mensen vinden het echt belangrijk om te mogen denken wat ze zeggen, om de deur uit te mogen gaan wanneer ze willen, en om vrij te zijn in hun geloof en seksuele voorkeur. Dat is beter dan dat je je gedachten voor je moet houden, dat je gedwongen wordt binnenshuis te blijven, of dat je wordt gediscrimineerd om je levensovertuiging, je geslacht of je seksuele

voorkeur. We kunnen begrijpen dat er intolerante en autoritaire culturen bestaan, maar moeten dat niet relativiseren. Over zulke kwesties heb ik misschien wel het meest opgestoken van Karel van het Reve en Nico Scheepmaker. Hun artikelen uit de jaren zeventig en tachtig over het schenden van mensenrechten in de voormalige communistische regimes van Oost-Europa hebben grote indruk op me gemaakt, in het bijzonder wanneer zij westerse goedpraters aanvielen die spraken van een historische noodzaak en die meenden dat een land als Rusland anders niet was te regeren.

Het onderscheid tussen horizontale en verticale aspecten van culturele gewoonten heb ik voor het eerst gemaakt in mijn onderzoek naar de invloed van cultureel kapitaal in onderwijsloopbanen (de Graaf, 1986, 1987; de Graaf, de Graaf en Kraaykamp, 2000). Het was Harry Ganzeboom (1984: 67) die me destijds wees op het onderwijssociologische werk van Pierre Bourdieu (1973, 1984) en Paul DiMaggio (1982). Bourdieu zegt dat de culturele gewoontes in het ouderlijk gezin een sterke invloed hebben op het onderwijssucces van de kinderen. Kinderen voelen zich op hun gemak in het onderwijs wanneer de thuiscultuur lijkt op de schoolcultuur⁶. In het werk van Bourdieu worden cultuurverschillen nadrukkelijk horizontaal geïnterpreteerd. Zijn redenering is dat je sommige culturele gewoontes weliswaar meer aantreft in de zogenaamde hogere milieus, bijvoorbeeld piano spelen of literatuur lezen, maar dat het niet om betere of slechtere cultuur gaat dan trekharmonica spelen of het plaatselijke dagblad lezen. Ik heb dat een verfrissende kijk gevonden op statuscultuur: de vrijetijdsgewoonten van de hogere milieus worden veel te makkelijk in termen van hogere kwaliteit geïnterpreteerd. Desondanks denk ik dat het wel degelijk mogelijk is een meer verticale interpretatie te geven aan de werking van cultureel kapitaal (de Graaf, de Graaf en Kraaykamp, 2000) in de zin dat een gunstige thuiscultuur een kind vaardigheden oplevert die gunstig zijn om te leren op school.

⁶ Hoewel de theorie wat uit de mode is, denk ik nog steeds dat onderwijskeuzes voor een groot deel worden genomen op basis van gepercipieerde culturele verschillen. Zie ook de inaugurele rede van Nan Dirk de Graaf (2002).

Wanneer de ouders graag lezen, brengen ze hun kind niet alleen respect bij voor de schoolcultuur waarin lezen nog steeds belangrijk is, maar dragen ze hun taalvaardigheid als vanzelfsprekend over op hun kinderen.

De horizontale en verticale aspecten van de waarden van de mensen om je heen vormen de normatieve context waarin je handelt. Een van de redenen waarom mensen voor gedrag A kiezen in plaats van voor gedrag B is dat ze bloot staan aan de goedkeuring of afkeuring van mensen om zich heen. Ik gaf al het voorbeeld van de gevolgen van echtscheiding in verschillende regio's van Europa (Kalmijn en Uunk, 2006). In regio's waarin echtscheiding wordt afgekeurd, zijn de sancties sterker. Als je daarop doorredeneert kun je makkelijk voorspellen dat mensen zich in deze regio's wel twee keer bedenken voor ze overgaan tot echtscheiding.

Een verwante klassieke sociologische observatie is dat mensen die beter zijn geïntegreerd in de samenleving de normen van die samenleving beter naleven (Ultee, Arts en Flap (2003). Durkheim gebruikte deze verklaring om verschillen tussen bevolkingsgroepen wat betreft zelfdoding te verklaren: hoe sterker mensen zijn geïntegreerd in godsdienst, familie en maatschappij, des te waarschijnlijker is het dat ze de normen over zelfdoding respecteren. Een andere manier om dit te verwoorden is dat mensen met meer plezier leven wanneer ze geïntegreerd zijn in de samenleving. Snelle economische groei zorgt ervoor dat die integratie voor velen niet meer vanzelfsprekend is (Ultee en Arts, 1985). Met name de maatschappelijke achterhoede voelt zich niet meer betrokken bij de samenleving, wat grote gevolgen kan hebben voor normloosheid en apathie, niet alleen voor henzelf maar ook voor anderen. Maatschappelijke onrust kan het gevolg zijn. Hetzelfde geldt voor een grote groep nieuwkomers in de samenleving; ik denk hierbij met name aan immigranten uit een andere cultuur. Vanzelfsprekend brengen zij de waarden uit hun land van herkomst met zich mee, en vanzelfsprekend is het ook dat zij onbekend zijn met de waarden van het land waarin zij zijn aangekomen. Als het over Nederland gaat, heb je het dan al snel over de Turkse en Marokkaanse immigranten met hun traditionele kijk op man/vrouw verhoudingen,

hun gerichtheid op familierelaties, en hun traditionele seksuele moraal. Daar komen de taalproblemen dan nog bij. Ingeburgerd ben je dan niet snel en dat dit tot botsingen kan leiden, zal duidelijk zijn.

Overeenkomsten en verschillen in waarden hebben nu eenmaal een grote invloed op met wie men als gelijke om wil gaan. Mensen kiezen elkaar uit op basis van de dingen die men belangrijk vindt in het leven. Het zal duidelijk zijn dat de normatieve context zowel wordt bepaald door horizontale als door verticale aspecten van verschillen in waarden. Dat is de eerste reden waarom waarden ertoe doen.

Minder wetenschappelijk onderbouwd is mijn vaste overtuiging dat de waarden in een samenleving er ook toe doen omdat ze een grote invloed hebben op de kwaliteit van ons leven, en dat er gunstige en ongunstige waarden bestaan. Ik zei al dat je waarden niet teveel moet relativiseren en gezegden als "’s lands wijs, 's lands eer" of "ieder zijn meug" vallen bij mij dan ook niet in goede aarde. De ontwikkeling van het postmaterialistische, moderne westerse waardenpatroon is een groot goed. Het is alleen maar toe te juichen dat een mens zich kan ontwikkelen zoals zij of hij zelf wil. Je hebt ongunstige en gunstige waarden en die hebben te maken met individuele vrijheid en met tolerantie. De overgang van een samenleving met materialistische, traditionele waarden naar een samenleving waarin post-materialistische, moderne waarden de boventoon voeren, wil ik dan ook graag positief waarderen. Uiteraard wil dat niet zeggen dat vrijheid en individualisme alleen maar voordelen hebben. Voor de cohesie van een samenleving zijn er ook ongunstige gevolgen. We leven in een samenleving waarin individuen veel meer dingen zelf kunnen bepalen dan vroeger. Of je kinderen neemt of niet, hoeveel uur je werkt, maar ook hoe je je gedraagt in de publieke ruimte. Je denkt wel eens dat mensen zich vroeger teveel lieten zeggen door de autoriteiten en de samenleving en tegenwoordig te weinig, maar hopelijk is het een kwestie van wennen. Maar terugverlangen naar de jaren vijftig met zijn autoritaire overheid en kerk, zijn gestandaardiseerde levensloop, en zijn sociale controle, komt me voor als wensdenken, jeugdsentiment of nostalgie.

Er wordt veel gepubliceerd over de vermeende opkomst van individualisme, met sterk uiteenlopende conclusies. Dat is ongetwijfeld een

gevolg van het feit dat individualisme een containerbegrip is: er worden veel te veel verschillende zaken verstaan onder individualisering (vergelijk Peter en Scheepers, 2000; de Beer, 2003; Felling, 2004). Fragmentering, heterogenisering, groeiend hedonisme, gebrek aan gemeenschapszin, autonomie, het maakt nogal wat uit welke operationele definitie je gebruikt. Vandaag beperk ik me tot autonomie; het gaat me om de toename van individuele vrijheid en zelfbeschikking en tegelijkertijd ook om de toename in de waardering daarvan. Individuele vrijheid gaat samen (met tolerantie), of zou samen moeten gaan met tolerantie, omdat je een ander de keuzevrijheid niet mag verbieden die je jezelf toestaat⁷.

Een voorbeeld uit de European Values Study

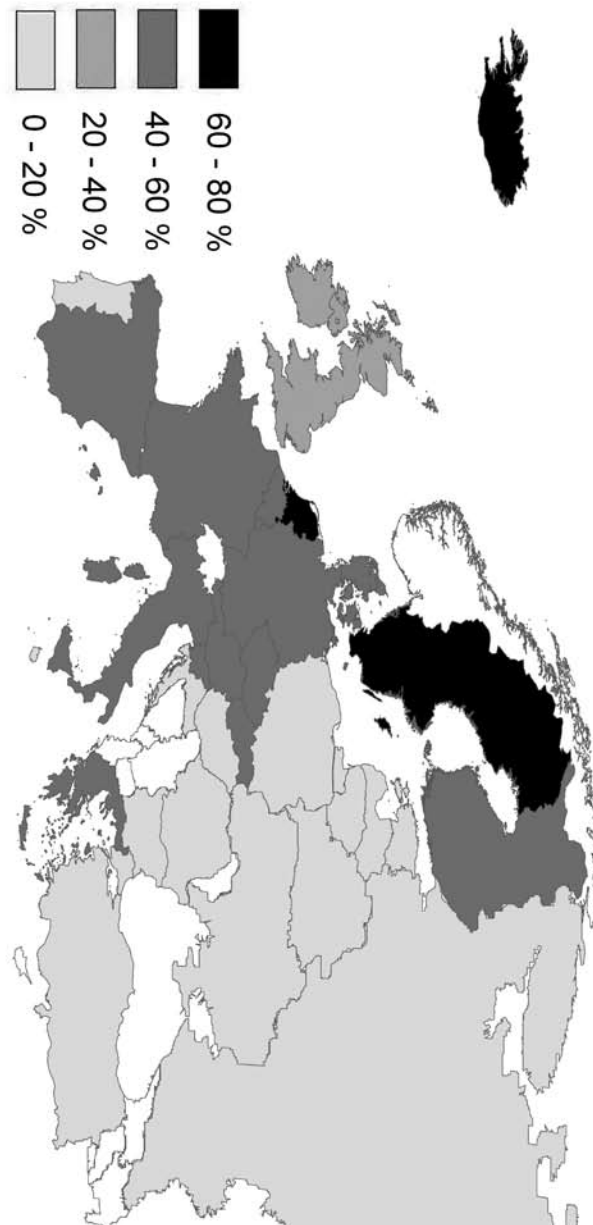
Graag ruim ik in mijn rede plaats in voor een empirisch voorbeeld van een concreet aspect van tolerantie. Het gaat om de tolerantie ten opzichte van homoseksualiteit. Ik wil u laten zien hoe die er voorstaat in Europa, hoe die zich ontwikkelt en hoe we omgaan met de verklaring ervan. Uiteraard baseer ik me daarbij op de European Values Study. De informatie die ik gebruik komt uit een lange lijst met vragen over allerlei vormen van al dan niet gewenst gedrag. De patronen die ik ga laten zien, zijn grotendeels gelijkvormig aan die van andere aspecten van tolerantie, bijvoorbeeld permissiviteit ten opzichte van echtscheiding, abortus of euthanasie, al zijn er ook interessante verschillen waar ik vandaag niet op zal ingaan⁸. Wat betreft tolerantie ten aanzien van homoseksualiteit bestaat bijvoorbeeld een belangrijk onderscheid tussen enerzijds morele afwijzing, die met name betrekking heeft op weersin tegen seksualiteit tussen mensen van hetzelfde geslacht, en anderzijds het toekennen van burgerrechten. In veel

sociologisch onderzoek wordt een schaal gemaakt van de verschillende aspecten van tolerantie en die schaal wordt dan 'morele permissiviteit' of 'cultureel conservatisme' genoemd. Vandaag laat ik het bij die ene vorm van tolerantie. De gestelde vraag in EVS luidt: "Vindt u homoseksualiteit geoorloofd?" Er zijn tien antwoordcategorieën, oplopend van 'nooit geoorloofd' (cijfer 1) tot 'altijd geoorloofd' (cijfer 10); de respondenten wordt dus als het ware gevraagd een rapportcijfer te geven. Ik weet niet of de schaal van 1 tot en met 10 in alle Europese landen de connotatie met schoolcijfers heeft, maar voor vandaag heb ik ervoor gekozen deze schaal in twee categorieën te coderen: onvoldoende (1 tot en met 5) of voldoende (6 tot en met 10). Je zit in het onderwijs of niet. Overigens heeft in 1999 slechts 25 procent van de bevolking van Europa een 6 of hoger aangekruist op deze schaal.

De vragen die ik wil beantwoorden zijn in hoeverre landen van elkaar verschillen, hoe we de verschillen kunnen verklaren en hoe zich dit ontwikkelt. In Figuur 3 was te zien dat de 33 Europese landen die hebben meegedaan aan het onderzoek van 1999 sterk van elkaar verschillen in de acceptatie van homoseksualiteit. De landen met de geringste tolerantie zijn Hongarije, Letland, Litouwen, Roemenië, Rusland en Turkije (percentages lager dan 10 procent) en de landen met de hoogste acceptatie zijn Denemarken, IJsland, Nederland en Zweden (percentages hoger dan 50 procent). Van het noordwesten naar het zuidoosten neemt de acceptatie af, zoals de kaart van Figuur 4 duidelijk maakt. Ter vergelijking: in de Verenigde Staten scoorde 39 procent van de bevolking een 6 of hoger en daarmee lijkt Amerika sterk op Groot-Brittannië (Inglehart, Basáñez, Díez-Medrano, Halman en Luijckx, 2004; EVSG/WVS, 2006).

⁷ Er is een belangrijk onderscheid tussen tolerantie en permissiviteit. Tolerantie gaat gepaard met respect voor de keuzes van een ander. Als er geen sprake is van respecteren, maar alleen van toestaan of van gedogen, dan wordt dat permissiviteit genoemd.

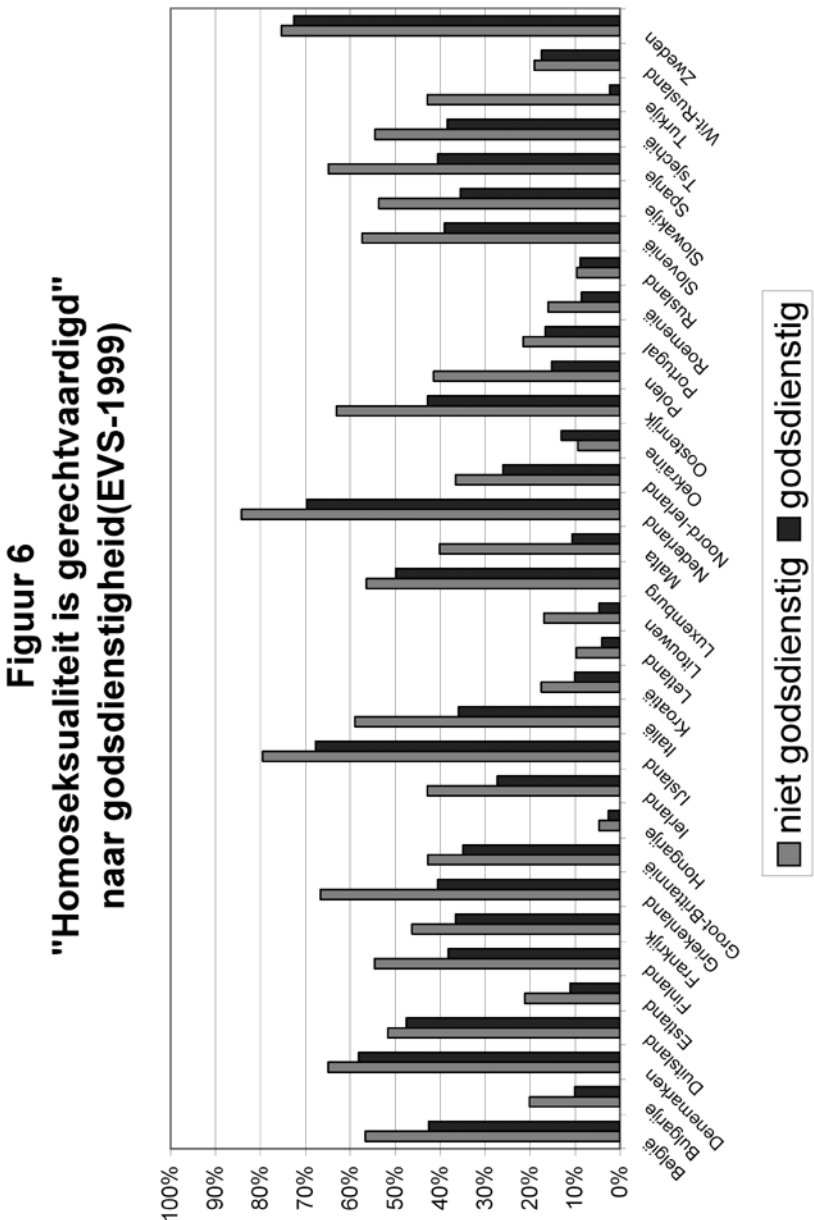
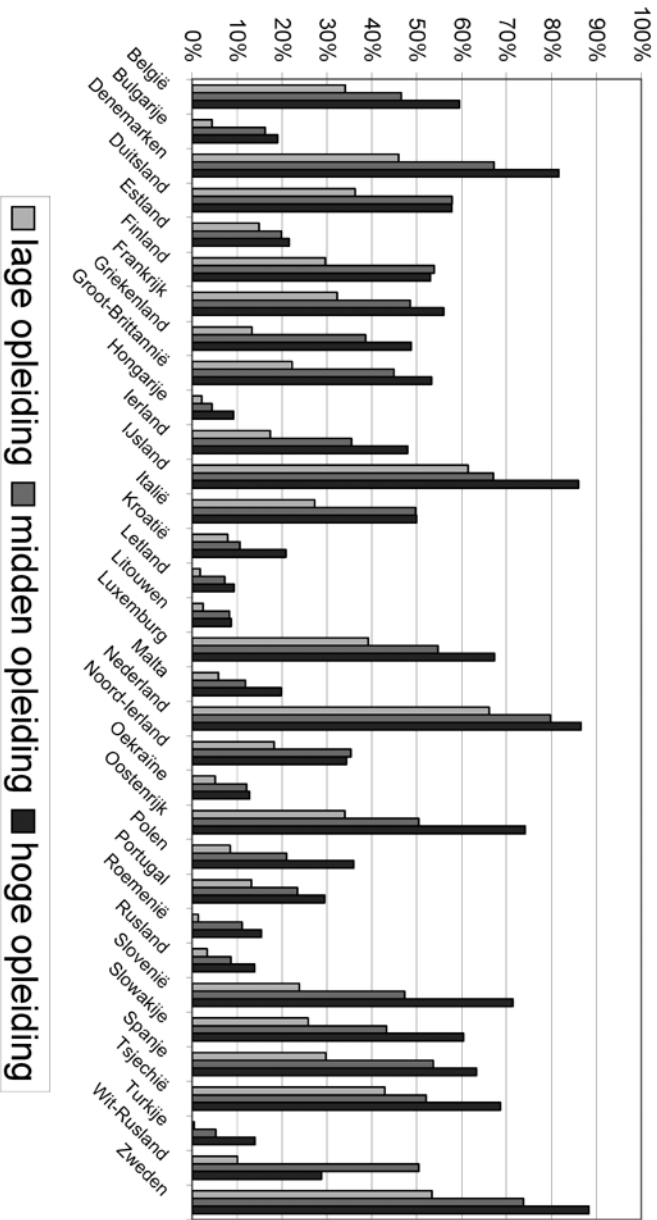
⁸ Loftus (2001), Keuzenkamp (2007) en Ohlander, Batalova en Treas (2005) laten in meer detail zien wat de publieke opinie is over homoseksualiteit in westerse landen. Een belangrijk onderscheid is tussen morele afwijzing (met name met betrekking tot seksualiteit) en het toekennen van burgerrechten.

Figuur 4
"Homoseksualiteit is gerechtvaardigd"

Hoe kunnen we deze verschillen verklaren? Vaak wordt gewezen op zogenaamde compositie-effecten. Ik heb een Turkse collega die zegt: "Eigenlijk verschillen onze bevolkingen niet van elkaar, als je er maar rekening mee houdt dat je bij ons de bevolking niet zo ontwikkeld is, we hebben niet zo veel hoog opgeleiden in Turkije." Hij zegt verder: "Mijn collega's in Turkije lijken veel op westerse academici". Inderdaad is het zo dat de bevolkingen van de Europese landen sterk van elkaar verschillen wat betreft hun gemiddelde opleidingsniveau. En inderdaad, als het zo is dat het opleidingsniveau van mensen een invloed heeft op hun tolerantie, dan krijg je automatisch verschillen tussen landen, waarbij de landen waarvan de bevolking het hoogste opleidingsniveau heeft, ook het meest tolerant zijn. Dat de landen in Zuid- en Oost-Europa alleen maar minder tolerant zijn omdat de bevolking lager zou zijn opgeleid, is echter makkelijk weerlegbaar. De staafdiagram in Figuur 5 laat voor elk land drie percentages zien, voor mensen met alleen lagere school, voor mensen met een diploma in het voortgezet onderwijs, en voor mensen met een diploma in het hoger onderwijs. Hoewel er in elk land een duidelijke samenhang is tussen opleidingsniveau en tolerantie, is het tegelijkertijd duidelijk dat de compositie-verklaring niet opgaat. In landen waar de acceptatie gering is, geldt dit voor alle opleidingscategorieën⁹. De figuur maakt ook duidelijk hoe groot de landenverschillen zijn binnen elke opleidings-categorie.

⁹ Hetzelfde geldt ook voor inkomensverschillen binnen landen: mensen met hogere inkomens zijn toleranter dan mensen met lagere inkomens, maar de landenverschillen worden hier niet door verklaard.

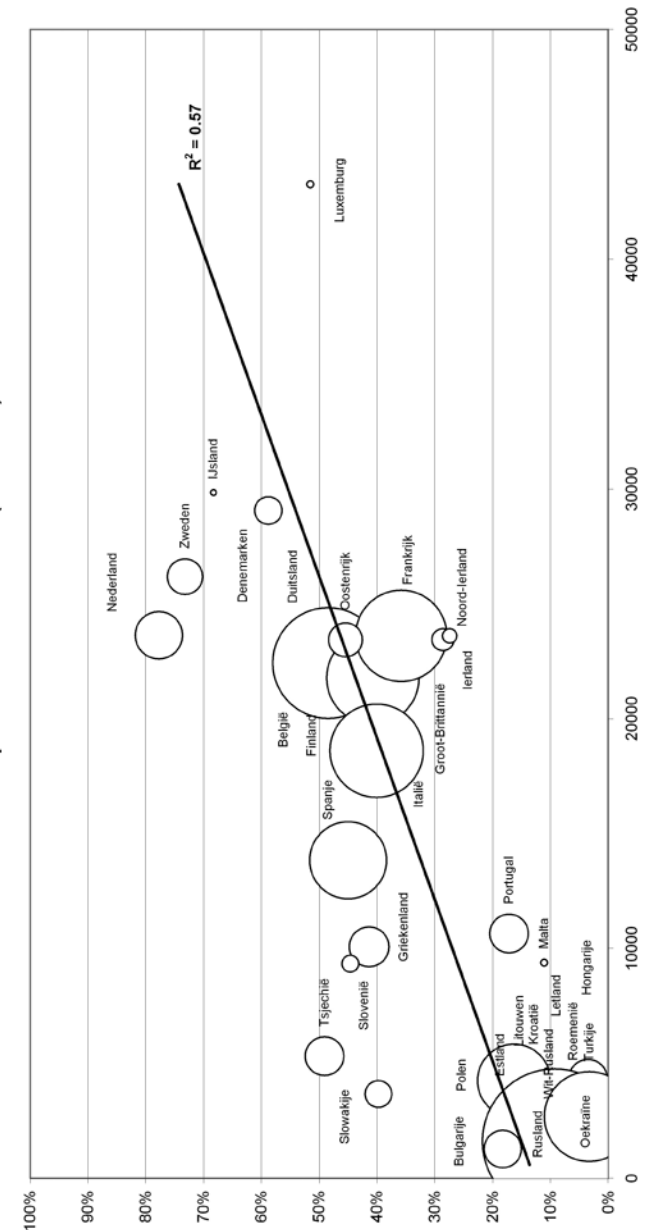

Misschien kunnen de landenverschillen in tolerantie dan worden verklaard door verschillen in de religieuze compositie van de bevolking? Uit veel onderzoek is bekend dat godsdienstige mensen, van welke signatuur ook, cultureel conservatiever zijn en en minder tolerant dan niet-godsdienstige mensen. Figuur 6 laat zien dat ook deze compositieverklaring niet opgaat. Hoewel de cijfers opnieuw bevestigen dat godsdienstige mensen gemiddeld minder permissief staan ten opzichte van homoseksualiteit dan niet-godsdienstige mensen¹⁰, en hoewel het duidelijk is dat dit in bijna alle landen het geval is, blijven er grote verschillen bestaan tussen landen.

Compositieverklaringen doen het niet blijkbaar. Je kunt natuurlijk redeneren dat de verschillen worden veroorzaakt door het feit dat er in sommige landen meer mensen met traditionele opvattingen wonen dan in andere landen, maar dat is tautologisch, want dan moet je vragen waarom sommige landen een meer traditionele bevolking hebben. Landenverschillen verklaren op basis van de cultuur is een problematische bezigheid (de Graaf, 2002). Dan beschrijf je de situatie met andere woorden, en daar schiet je niets mee op. In feite is een compositieverklaring op basis van godsdienstige verschillen al op het randje. Maar als het dan niet ligt aan de samenstelling van de bevolking naar opleiding en godsdienst, waar komen de verschillen dan wel vandaan? Hiervoor ga ik beroep doen op de oude vertrouwde moderniseringstheorie, die ik nog zo goed ken uit mijn onderzoek naar ontwikkelingen in sociale mobiliteit. Deze theorie zegt dat door de enorme technologische ontwikkelingen onze samenleving sterk is gerationaliseerd. De economische modernisering heeft geleid tot sociale, politieke en culturele modernisering. De beste maat voor economische modernisering is het gemiddelde inkomen van een land: het bruto nationaal product per inwoner. De hypothese dat de economisch meest gemoderniseerde landen ook de meest tolerante bevolking hebben doet het erg goed, zoals Figuur 7 laat zien.

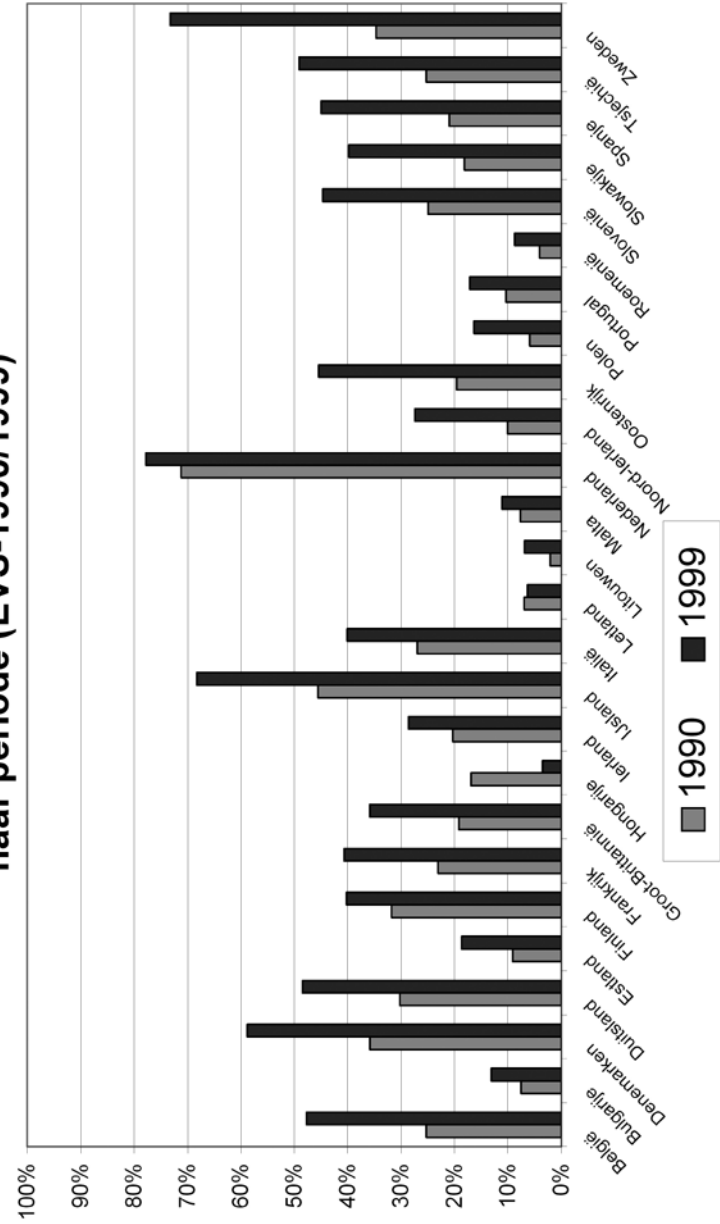
¹⁰ Hierbij moet de kanttekening worden gemaakt dat religieuze mensen in de dagelijks praktijk vaak socialer zijn dan niet-religieuze mensen. Bijvoorbeeld, over het algemeen hebben zij meer vertrouwen in andere mensen en doen zij vaker vrijwilligerswerk (Ruiter en de Graaf, 2006).

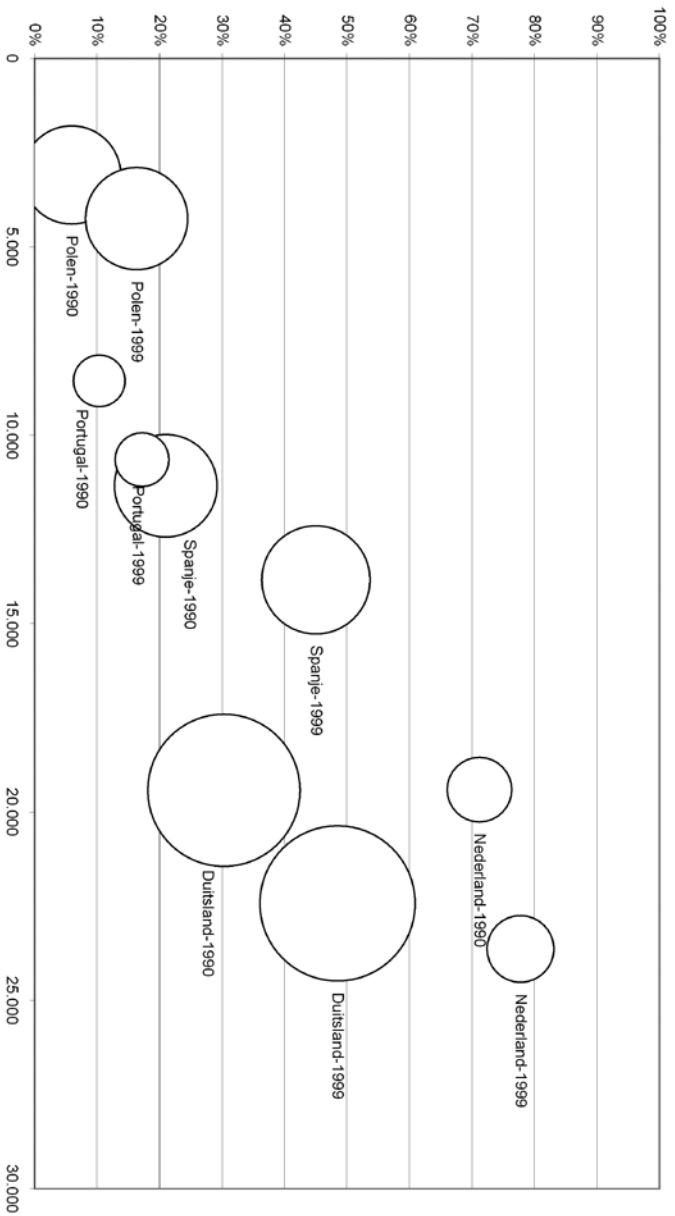
Figuur 7
"Homoseksualiteit is gerechtvaardigd"
naar BNP per inwoner in € 2000 (EVS-1999)

Voor 26 van de 33 landen die in 1999 meededen aan EVS hebben we ook gegevens uit 1990. Deze geven een extra kans de moderniserings-theorie te onderzoeken. Figuur 8 laat zien dat de acceptatie van homoseksualiteit in de negentiger jaren sterk is gegroeid, in vrijwel alle landen waarvoor we twee metingen hebben. Een onverklaarbare uitzondering is Hongarije waar het percentage dramatisch is gedaald, van 17 naar 3 procent. In deze 26 landen samen is het percentage vol-doendes gestegen van 23 naar 31 procent.

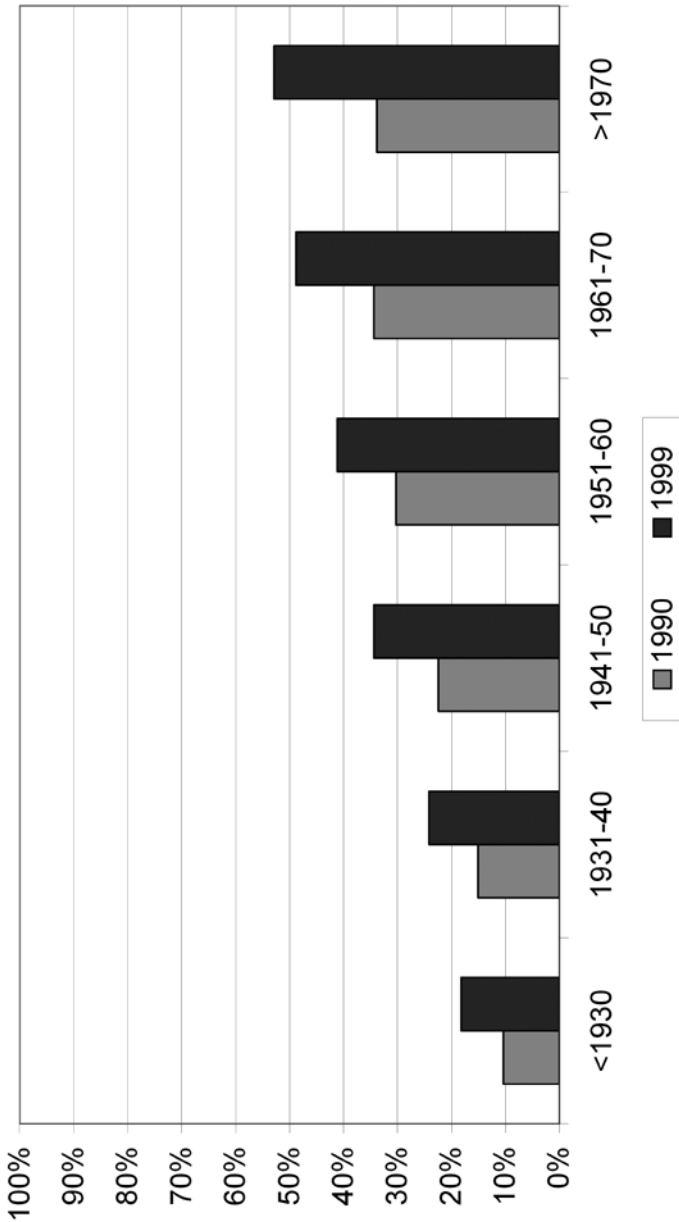
Figuur 8
"Homoseksualiteit is gerechtvaardigd"
naar periode (EVS-1990/1999)

Figuur 9
"Homoseksualiteit is gerechtvaardigd"
Veranderingen tussen 1990 - 1999

Figuur 10
"Homoseksualiteit is gerechtvaardigd"
naar geboortecohort en jaar (EVS-1990/1999)

Het is de vraag in hoeverre de doorzettende economische modernisering deze ontwikkeling heeft veroorzaakt. Die vraag kun je op verschillende manieren beantwoorden. Ik laat u eerst de ontwikkeling in zes landen zien (Figuur 9). In deze landen is de economie gegroeid tussen 1990 en 1999 en is ook de tolerantie toegenomen. De ontwikkeling van Portugal in vergelijking met de ontwikkeling van Spanje is in dit opzicht verhelderend. Tussen 1990 en 1999 is de economie van Portugal gegroeid tot het peil dat Spanje al in 1990 had. In 1999 is ook de tolerantie in Portugal op het peil van Spanje in 1990 gekomen. Een mooi voorbeeld van parallelle ontwikkeling.

Een strengere manier om de houdbaarheid van de moderniserings-theorie te onderzoeken is te kijken of de omvang van de economische groei gerelateerd is aan de omvang van de vooruitgang in de tolerantie. Dat blijkt zo te zijn, maar de verklaarde variantie is nu een stuk lager, slechts 10 procent¹¹. Het lijkt erop dat het moderniseringsproces in elk land zijn eigen tempo heeft en dat culturele veranderingen niet overal op dezelfde manieren volgen op economische veranderingen. "Path dependency" wordt dat wel genoemd (Inglehart en Welzel, 2005). Dat is misschien een verstandige uitspraak, maar deze krijgt pas inhoud als je kunt uitleggen waar die verschillen in tempo dan van afhangen. Een van manieren waarop je verder kunt komen, is hypothesen af te leiden en te toetsen over invloed van de geschiedenis van een land, bijvoorbeeld de economische, religieuze en politieke ontwikkeling. Ik denk aan het aantal jaren dat een land al democratische bestuursvormen kent, in hoeverre er sociale zekerheid is en inkomensbescherming tegen ziekte en werkloosheid. Zulke hypothesen lees je genoeg in verhalende studies over culturele veranderingsprocessen, maar of die een systematische toetsing doorstaan is de vraag. Ook zul je moeten kijken welke bevolkingsgroepen op welke manier door modernisering worden beïnvloed.

¹¹ Zweden, dat tussen 1990 en 1999 van 35 naar 73 procent steeg in de tolerantie van homoseksualiteit, en Hongarije dat van 16 naar 3 procent daalde, zijn weggelaten uit deze berekening. Als deze twee extreme gevallen wel worden opgenomen is er slechts 2 procent verklaarde variantie.

Veranderingen in waarden kunnen ook worden bestudeerd door generaties van elkaar te onderscheiden. Vaak wordt vaak gedacht dat veranderingen in waardenpatronen het gevolg zijn van het altijd maar doorgaande proces van generatievervanging. Oudere generaties verdwijnen en jongere generaties komen daarvoor in de plaats. Dat is het leven. Wanneer jongere generaties minder traditionele waarden hebben dan oudere generaties, krijg je automatisch een verandering. Inglehart (1977) noemde dit de 'silent revolution'. Dit lijkt op een compositie-verklaring: mensen veranderen niet, maar de samenstelling van de bevolking verandert wel. Het is echter geen wet van Meden en Perzen dat oudere mensen niet kunnen veranderen. Laten we eerst eens kijken wat de EVS-data daarvan zeggen. In Figuur 10 heb ik de 26 landen waarvoor zowel voor 1990 als 1999 informatie aanwezig is tezamen genomen. Vervolgens heb ik de Europese bevolking opgedeeld in vijf geboortecohorten. Helemaal links staat de generatie die geboren is vóór 1930; ik denk niet dat er behalve Professor Kerkhofs veel mensen uit deze generatie hier aanwezig zijn. Helemaal rechts staat de generatie die geboren is na 1970 en daar zijn er best wat van in de zaal, niet alleen mijn neven en nichten, maar ook studenten, promovendi en jonge docenten. Per geboortecohort zijn er steeds twee staven te zien; de ene stelt voor wat het percentage verdraagzame mensen was in het betreffende geboortecohort in 1990 en de andere wat het percentage is geworden in 1999. Het diagram maakt twee dingen duidelijk: jongere geboortecohorten generaties zijn inderdaad toleranter dan oudere cohorten, maar ook is er een enorme groei in tolerantie geweest binnen de geboortecohorten. Beide ontwikkelingen zijn weer goed te verklaren met de moderniseringshypothese. De jongere generaties zijn opgegroeid in een tijdvak waarin in veel landen hun materialistische behoeften als vanzelfsprekend waren vervuld, en zij zijn zich gaan richten op moderne, post-materialistische behoeften: vrijheid en tolerantie. Op dezelfde manier zijn de veranderingen gedurende de levensloop te verklaren.

Deze figuur maakt ook nog eens duidelijk hoe moeilijk het is cohort-, periode- en leeftijdseffecten uit elkaar te houden (Kraaykamp, 2002; Danigelis, Hardy en Cutler, 2003; Davis, 2004). Het lijkt er echter op dat hier vooral periode-effecten aan het werk zijn, hoewel dat niet

zeker is omdat we de cohorten niet lang genoeg hebben kunnen volgen. Het is wel uiterst interessant en bemoedigend om te zien dat mensen het in zich hebben te veranderen. Je kunt het dan wel periode-effecten noemen, maar die kunnen er alleen maar zijn wanneer mensen in staat zijn te veranderen, wat in strijd is met de 'silent revolution' hypothese van Inglehart. En dan, wat we hier zien zijn alleen maar de gemiddelde netto veranderingen, dus er zijn eigenlijk nog veel meer individuele veranderingen in tolerantie dan Figuur 10 suggereert.

In Europa is de tolerantie behoorlijk toegenomen in de negentiger jaren en ik verwacht dat de trend die Nederland en andere West-Europese landen al grotendeels achter de rug hebben ook in andere Europese landen zal gaan plaats vinden. Materiële zekerheid lijkt een voorwaarde te zijn voor de groei van verdraagzaamheid. De economie is in Europa sterk gegroeid, volgens de gegevens van de World Bank tussen 1999 en 2005 met ongeveer 25 procent. In Oost-Europa was de groei groter dan in West-Europa, tot wel 40 of 50 procent. Ik denk dat we er niet aan hoeven te twijfelen dat dit een verdere versterking van tolerantie tot gevolg zal hebben.

Het zal u duidelijk zijn dat er behoefte is aan een vervolgonderzoek. EVS zal trends monitoren, niet alleen trends in tolerantie, maar ook trends in andere dimensies van waardenpatronen. Solidariteit, sociale participatie, vertrouwen in elkaar en in de politiek, respect en wantrouwen, het zijn alle zaken waar tegenwoordig veel over te doen is en die uitgebreid aan bod komen in de EVS. EVS is slechts om de negen jaar in het veld, wat genoeg is om de grote culturele veranderingen te documenteren, maar wat geen gelegenheid geeft om commentaar te geven op actuele ontwikkelingen. Wanneer ik vertel over mijn nieuwe onderzoek krijg ik vaak als reactie dat het interessant moet zijn om waarden en normen te bestuderen omdat die zo onder druk staan. Het grote EVS-verhaal ondersteunt dat idee gelukkig niet. Met de waarden gaat het de goede kant op.

Echter, een belangrijk punt waar ik het tot nu toe niet nauwelijks over heb gehad is de problematische relatie tussen waarden en gedrag. Het mag duidelijk zijn dat gedeelde waarden potentieel belangrijk zijn om dat ze een normatief klimaat scheppen waardoor we weten waar

we ons aan moeten houden in het maatschappelijk verkeer, maar het is ook duidelijk dat we ons daar niet altijd aan houden. Sociale wenselijkheid en selectieve waarneming liggen daar aan ten grondslag. Panelonderzoek is nodig om de wisselwerking tussen waarden en gedrag te onderzoeken, maar dat bestaat nog nauwelijks over dit soort zaken. Er zijn medische en economische panelonderzoeken, en we hebben de Netherlands' Kinship Panel Study over familierelaties, maar een echt panel over sociologische interessante zaken als sociaal vertrouwen, godsdienst, sociale participatie en tolerantie is er niet. Daarom is het goed dat NWO aan de sociologen van Nijmegen en Tilburg een grote subsidie heeft gegeven om in Nederland zo'n panel op te zetten, het Panel Study of Social Dynamics in the Netherlands (PSDN). De faculteiten in Nijmegen en Tilburg leveren ook een aanzienlijke financiële bijdrage aan dit panel. Wel zullen we nog geduld moeten hebben, want het panel moet nog van start gaan. In 2008, 2011 en 2014 gaan we enquêtes afnemen bij 3000 autochtone Nederlanders en bij 1000 Turkse en 1000 Marokkaanse immigranten. Het zal duidelijk zijn dat integratievraagstukken daarbij hoog op de agenda staan. In zeker opzicht lijkt de fundering van de PSDN op die van EVS. Er ligt niet één omvattend theoretisch programma aan ten grondslag en we hebben gekozen voor een onderzoek waaraan alle universitaire afdelingen sociologie Nederland aan bijdragen. Samen slagen we er hopelijk in een zo tijdloos mogelijke vragenlijst op te stellen, opdat we niet over vijf jaar merken dat we al te actuele zaken aan het onderzoeken zijn.

Tegelijkertijd is ook de vragenlijst van de European Values Study gemoderniseerd door het sociaal-demografische blok te verruimen. Dat levert niet de mogelijkheden op van een panelonderzoek om oorzaken en gevolgen van elkaar te onderscheiden, wat ongunstig is voor publicaties in de peer reviewed journals, maar wat enorm helpt om na te gaan in hoeverre bevolkingsgroepen verschillen in waardenpatronen en hoe mensen worden beïnvloed door hun levensloop.

Dat de wetenschap het niet kan zonder verklaringen van maatschappelijke verschijnselen staat buiten kijf. Dat wil echter niet zeggen dat het verzamelen van data eenvoudig is of dat het niet als een weten-

schappelijke prestatie hoeft te worden gezien. Landenvergelijkend onderzoek doen is een intellectuele uitdaging van formaat. De European Values Study met zijn omvangrijke doelstelling is bepaald geen gemakkelijke klus. De problemen zijn groot: ik noem sampling en representativiteit, non-respons, de interculturele vergelijkbaarheid van meetinstrumenten, de kwaliteit van het vertaalproces. Daar komen nog de praktische problemen van de financiering van de dataverzameling en de samenwerking daarna¹². Een grote pre van de EVS is dat het niet alleen een dataverzameling is, maar ook een inhoudelijke samenwerking. De EVS-onderzoekers vormen een organisatie waarin samen wordt gepubliceerd over de wetenschappelijke en maatschappelijke betekenis van de resultaten. De kwaliteit van dit forum van Europese waardenonderzoekers zal op langere termijn cruciaal zijn voor een zelfstandige dataverzameling. EVS kijkt daarom ook weer naar buiten. Er zijn contacten met Amerikaanse onderzoekers om de EVS-vragenlijst ook in Noord-Amerika af te nemen.

¹² Er worden veel data verzameld in Europa en bij de financiering van de 2008-ronde heeft EVS sterke concurrent gevonden in de European Social Survey dat door de overheid wordt gefinancierd.

Besluit en woorden van dank

Aan het einde van mijn rede gekomen, wil ik graag een aantal woorden van dank uitspreken. In de eerste plaats dank ik het Stichtingsbestuur, het College van Bestuur, het bestuur van de Faculteit Sociale Wetenschappen en de Faculteitsraad voor het in mij gestelde vertrouwen. De universiteit heeft, geholpen door de Stichting EVS, krachtig geïnvesteerd in de European Values Study en levert daarmee een grote bijdrage aan de vierde dataronde en aan de kwaliteit van de publicaties die daarop zullen berusten. Het was de universiteit een doorn in het oog dat Tilburg wel veel tijd en geld investeerde aan het verzamelen van de data, maar dat de opbrengsten aan publicaties geen gelijke tred hielden met deze uitgaven. Met het instellen van deze leerstoel is de European Values Study stevig verankerd in de Sociale Faculteit en ik zie het als mijn verantwoordelijkheid het project te continueren en verder te brengen. Ik prijs me gelukkig dat ik hier in Tilburg een krachtige wind mee heb.

Graag wil ik allen bedanken die hebben bijgedragen aan mijn academische vorming. Drie personen die daarbij uiterst belangrijk zijn geweest wil ik graag toespreken. In de eerste plaats is dat Wout Ultee. Wout, toen ik in Utrecht sociologie studeerde, lang geleden, kreeg ik in het tweede jaar college van een jonge docent, die tegen de tijdgeest in, toetsende, kwantitatieve, systematische sociologie doceerde. Ik vond het prachtig en wist meteen waar ik moest zijn: Wout reconstrueerde de ontwikkeling van het vak als een opeenvolging van vragen en antwoorden. Na mijn studie greep ik met beide armen de kansen om in Utrecht te blijven en bij Wout Ultee mijn promotie-onderzoek te doen. Later nam Wout me aan in Nijmegen. Al gauw werd me de begeleiding van een aantal promotieprojecten toevertrouwd, wat ik prachtig werk heb gevonden. Het is en was een groot plezier samen te werken met iemand die zo veel plezier heeft in zijn vak en zo creatief is.

Inmiddels was ook Harry Ganzeboom in beeld gekomen, een belangrijke gebeurtenis. In Utrecht deed hij onderzoek naar verschillende vormen van cultuurparticipatie en vooral naar sociale mobiliteit, en hij

trad af en toe op in het onderwijs. Harry, bij een van die gelegenheden vertelde je over de theorie van het culturele kapitaal, wat later de vonk bleek te zijn voor mijn promotieproject. Harry, je hebt wel eens verteld dat je dat project liever zelf had uitgevoerd (ik geloof niet speciaal omdat je ontevreden was over het resultaat). Harry's respect en liefde voor dataverzameling en voor toetsende sociologie is een groot voorbeeld voor me geweest. Hoewel het volledig toevallig was dat ik voor Utrecht koos om te gaan studeren, kon ik achteraf geen betere keuze hebben gemaakt, en ik ben alle docenten van de toenmalige vakgroep Theorie en Methoden van de Sociologie veel dank verschuldigd.

De derde persoon die ik wil bedanken is Matthijs Kalmijn. Ook hij heeft in Utrecht gestudeerd, zoals trouwens opmerkelijk veel van de Nederlandse hoogleraren sociologie in Utrecht hebben gestudeerd of daar zijn gepromoveerd. Matthijs, al twintig jaar doen we samen onderzoek en daarin hebben we veel aan elkaar gehad. Ik bewonder Matthijs om zijn scherpzinnigheid, zijn enorme puzzelgeest, zijn tempo en ritme, en om zijn grote professionaliteit. Raar eigenlijk dat we vorig jaar verrast waren dat je werd benoemd tot lid van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen. Ik hoop dat de organisatorische druk van onze leidinggevende functie in Tilburg ons niet te veel wordt en dat we op basis van de nieuwe EVS-data-ronde en van het nieuwe sociologische panel weer veel stimulansen zullen hebben om samen onderzoek te doen.

Mijn ex-collega's uit Nijmegen wil ik graag bedanken voor het plezier waarmee ik met hen heb mogen werken. Het waren vruchtbare jaren en het vele werk aan de Famille-enquêtes Nederlandse Bevolking heeft enorm veel voldoening gegeven. Nijmegen staat al jaren bovenaan bij de onderwijsvisitaties en het onderzoek heeft internationaal grote reputatie. Ik merk dat ik veel van wat ik heb geleerd in Nijmegen nu gebruik in Tilburg en ik doe mijn best ervoor te zorgen dat de volgende onderwijsvisitatie een andere volgorde oplevert. Nan Dirk de Graaf, Gerbert Kraaykamp, Ariana Need, Peer Scheepers én Wout Ultee, ik dank jullie voor de mooie tijd die ik gehad heb in Nijmegen, net als de promovendi die ik heb begeleid. Ariana, Gerbert, Matthijs, Christiaan Monden en ik staan nu aan het hoofd van de Panel Study

of Social Dynamics in the Netherlands en ik ben blij dat ik op deze manier het contact met de Nijmeegse sociologie kan behouden.

Toen ik aankwam in Tilburg waren Loek Halman en Ruud Luijkx met zijn tweeën verantwoordelijk voor het uitvoerende werk van de European Values Study. Dat waren ze eigenlijk al jaren, daarbij vergezeten door Wil Arts en Jacques Hagenaars en geholpen door een legertje student-assistenten. Loek Halman is indertijd door Ruud de Moor aan het werk gezet als student-assistent bij EVS en sindsdien is hij opgeklommen tot secretaris en organisator van zo ongeveer alle activiteiten van EVS. Het internationale netwerk dat nu bestaat, wordt door hem onderhouden. Ruud Luijkx is de beste data-expert die je je kunt voorstellen. Hij leidt de organisatie van het EVS- veldwerk. Een van de belangrijkste producten van zijn hand is de grote mondiale en voor iedereen toegankelijke data-archief, die een enorme impuls heeft gegeven aan comparatief onderzoek naar waarden en normen. Jacques en Wil, geweldig dat jullie betrokken blijven bij de EVS. Wil gaat ervoor zorgen dat we ook in Oost-Europa een centrum van waardenstudies zullen hebben. En Jacques, ik hoop dat je nog een flink tijdje voorzitter zult zijn van de methodengroep, op je luide en strategische manier. Voor een methodoloog ben je trouwens verrassend inhoudelijk.

Sinds mijn aankomst heb ik twee nieuwe krachten mogen aantrekken voor het EVS project, Inge Sieben en Ellen Verbakel. Loek, Ruud, Inge en Ellen, met zijn vijven zijn we verantwoordelijk voor het dagelijkse werk aan de European Values Study. We zullen er iets moois van maken.

Beste collega's in Tilburg, mijn ontvangst hier kon niet hartelijker zijn geweest. Toen ik in 1994 van Tilburg naar Nijmegen ging, vertrok ik met plezier uit een wat moedeloze atmosfeer. Teruggekomen ken ik de faculteit haast niet meer terug, zo positief, efficiënt en kansen gevend aan initiatief. Mijn naaste collega's Wim van Oorschot en Matthijs Kalmijn hebben na het vertrek van Wil Arts diens goede werk voortgezet en hebben ervoor gezorgd dat het Departement sociologie een uitstekend lopende club is. We zitten dik in de promovendi en

er is veel te doen, gelukkig maar. Sterk in het aantrekken van extern gefinancierd onderzoek redt het Departement het nog steeds met zijn beperkte aantal studenten.

Studenten zijn vaak een bron van inspiratie. In mijn functie als directeur van de bachelor en master opleiding sociologie kom ik hen veel tegen, en dat is meestal erg leuk en stimulerend. Het voordeel van een kleine opleiding is dat je de meeste studenten persoonlijk leert kennen, wat het universitaire leven prettig maakt.

Een half uur geleden heb ik u laten zien dat voor bijna alle Europeanen hun familie heel belangrijk is in hun leven. Daarover ben ik het helemaal met hen eens en daarom ben ik blij dat Michel en ik lekker veel familie hebben. We vinden het fijn dat er zoveel van jullie hier aanwezig zijn. Ik kan u vertellen dat Europeanen ook vrienden belangrijk vinden en daarin zijn Michel en ik nogal standaard Europees.

Michel, jou wil ik graag danken voor alle liefde en steun die je me geeft. We hebben een mooi leven samen.

Ik besluit deze rede graag met deze op te dragen aan mijn ouders. Ik ben blij dat mijn moeder aanwezig is bij deze bekroning van mijn academische carrière en ik weet zeker dat mijn vader er ook enorm van zou hebben genoten.

Ik heb gezegd.

Literatuur

- Arts, W., J. Hagenaars, L. Halman (2003). The cultural diversity of European unity: Findings, explanations and reflections from the European Values Study. Leiden: Brill.
- Arts, W., L. Halman (red.) (2004). European values at the turn of the millennium. Leiden: Brill.
- Ashford, Sheena & Noel Timms (1992). What Europe thinks: A Study of Western European Values. Aldershot: Dartmouth. Leiden: Brill.
- Beer, P. de (2003). De waarde van individualisering en de normen van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. Pp. 13-28 in H. Boutelier, P. de Beer, C van Praag (red.), Bindingsloos of bandeloos. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boudon, R. (2001). The origin of values: sociology and philosophy of beliefs. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Bourdieu, P. (1973). Cultural Reproduction and Social Reproduction. Pp. 71-112 in R. Brown (red.), Knowledge, education and cultural change. London: Tavistock.
- Bourdieu, P. (1984). Distinction: a Social Critique on the Judgement of Taste. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Danigelis, N.L., M. Hardy & S.J. Cutler (2007). Population aging, intracohort aging, and sociopolitical attitudes. American Sociological Review 72: 812-830.
- Davis, J.A. (2004). Did growing up in the 1960s leave a permanent mark on attitudes and values? Public Opinion Quarterly 68: 161-183.
- Deth, J.W. van, E. Scarbrough (1995). The impact of values. Oxford: Oxford University Press.
- DiMaggio, P. (1982) Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students. American Sociological Review, 47: 189-201.
- EVSG/WVS (2006). European Values Study Group and World Values Study Association. European and world values surveys four-wave integrated data file, 1981-2004, v.20060423.
- Felling, A.J.A. (2004). Het proces van individualisering in Nederland: een kwarteeuw sociaal-culturele ontwikkeling. Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Ganzeboom, H.B.G. (1984). Cultuur en informatieverwerking. Utrecht: Sociologisch Instituut.
- Graaf, N.D. de (2002). De beperkte verklaringskracht van cultuur: een empirisch-theoretische benadering. Oratie Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Graaf, P.M. de (1986). The impact of financial and cultural resources on educational attainment in the Netherlands. Sociology of Education 59: 237-246.
- Graaf, P.M. de (1987). De invloed van financiële en culturele hulpbronnen in schoolloopbanen (Ph.D. Dissertation Utrecht University). Nijmegen: ITS.
- Graaf, N.D. de, P.M. de Graaf, G. Kraaykamp (2000). Parental cultural capital and educational attainment in the Netherlands. Sociology of Education 73: 92-111.
- Halman, L. (1991). Waarden in de westerse wereld: Een internationale exploratie van de waarden in de westerse samenleving. Tilburg: Tilburg University Press.
- Halman, L. (2001). The European Values Study: A third wave. Source book of the 1999/2000 European Values Study Surveys. Tilburg: WORC/EVS.
- Halman, L., Hagenaars, J., Moors, G. (2003). Exploring Europe's basic values map. Pp. 23-58 in W. Arts, J. Hagenaar en L. Halman (red.), The cultural diversity of European unity. Leiden: Brill.
- Halman, L., F. Heunks, R. de Moor, H. Zanders (1987). Traditie, secularisatie en individualisering. Tilburg: Tilburg University Press.
- Halman, L., R. Luijkx, M. van Zundert (2005). Atlas of European Values. Leiden: Brill.
- Inglehart, R. (1977). The silent revolution: Changing values and political styles among western publics. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. (1997). Modernization and post-modernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R., M. Basáez, J. Díez-Medrano, L. Halman & R. Luijkx (2004). Human beliefs and values: A cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 values surveys. Mexico: Fundación BBVA.
- Inglehart, R., C. Welzel (2005). Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kalmijn, M. (2002). Sociologische analyses van levensloopeffecten: een overzicht van economische, sociale en culturele gevolgen. Bevolking en Gezin: 3-46.

Appendix

- Kalmijn, M. Uunk, W. (2007). Regional value differences in Europe and the social consequences of divorce: A test of the stigmatization hypothesis. *Social Science Research* 36: 447-468.
- Kerkhofs, J. (1997). De europeanen en hun waarden. Wat wij denken en voelen. Leuven: Davidsfonds.
- Keuzenkamp, S. (2007). Monitoring van sociale acceptatie van homoseksuelen in Nederland. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kraaykamp, G. (2002). Trends and dountertrends in sexual permissiveness: three decades of attitude change in the Netherlands 1965–1995. *Journal of Marriage and Family* 64: 225-239.
- Loftus, J. (2001). America's liberalization in attitudes toward homosexuality, 1973 to 1998. *American Sociological Review* 66: 762-782.
- Maslov, H.H. (1954). *Motivation and personality*. New York: Harper and Row.
- Ohlander, J., Batalova, J., Treas, J. (2005). Explaining educational influences on attitudes toward homosexual relations. *Social Science Research* 34: 781-799.
- Parsons, T. (1989). A tentative outline of American values. *Theory, Culture & Society* 6: 577-612.
- Parsons, T., Shils, E.A., Tolman, E.C. (1962). *Towards a general theory of action*. New York: Harper and Row.
- Peters, J., Scheepers, P. (2000). Individualisering in Nederland: sociaal-historische context en theoretisch interpretaties. Pp. 91-147 in A. Felling, J. Peters en P. Scheepers (red.), *Individualisering in Nederland aan het eind van de twintigste eeuw. Empirisch onderzoek naar omstreden hypotheses*. Assen: Van Gorcum.
- Rokeach, M. (red.) (1979). *Understanding human values: individual and societal*. New York: The Free Press.
- Ruiter, S, de Graaf, N.D. (2006). National context, religiosity, and volunteering: results from 53 countries. *American Sociological Review* 71: 191-210.
- Ultee, W.C., Arts, W. (1985). Tussen radicalisering en apathie, maatschappelijke tweedeling als sociaal-wetenschappelijk probleem, *Economisch-Statistische Berichten*, 70: 183-187.
- Ultee, W.C., Arts, W., Flap, H. (2003). *Sociologie: vragen, uitspraken, bevindingen*. Groningen: Martinus Nijhoff.
- Waal, F. de (1996). *Good natured: the origins of right and wrong in humans and other animals*. Cambridge: Harvard University Press.

Bevolkingsomvang, Bruto Nationaal Product per inwoner en acceptatie van homoseksualiteit in de 26 landen van EVS-1990 en de 33 landen van EVS-1999 (gewogen data)

Land	1990 Bevolking 18 jaar en ouder (miljoen)	1990 BNP per inwoner (1000 Euro)	1990 "Homo- seksualiteit keur ik goed" (miljoen)	1999 Bevolking 18 jaar en ouder	1999 BNP per inwoner (1000 Euro)	1999 "Homo- seksualiteit keur ik goed"
België	7,8	18.850	25%	8,0	21.837	48%
Bulgarije	6,6	1.720	8%	6,6	1.456	13%
Denemarken	4,0	19.540	36%	4,2	29.070	59%
Duitsland	64,0	19.430	30%	66,3	22.429	48%
Estland	1,2	3.787	9%	1,1	3.689	19%
Finland	3,8	20.145	32%	3,9	23.292	40%
Frankrijk	42,8	19.181	23%	46,2	21.776	41%
Griekenland				8,7	10.079	41%
Groot-Brittannië	44,1	19.647	19%	45,2	23.614	36%
Hongarije	7,8	3.671	17%	8,1	4.334	3%
Ierland	2,3	13.784	20%	2,7	23.449	29%
IJsland	0,2	26.483	46%	0,2	29.854	68%
Italië	44,6	16.527	27%	46,9	18.612	40%
Kroatië				3,4	3.936	11%
Letland	2,0	3.901	7%	2,7	3.024	6%

Litouwen	2,7	4.354	2%	2,7	3.124	7%
Luxemburg				0,3	43.267	52%
Malta	0,3	6.963	8%	0,3	9.391	11%
Nederland	11,6	19.408	71%	12,3	23.636	78%
Noord-Ierland	1,1	19.647	10%	1,2	23.614	27%
Oekraïne				38,3	594	11%
Oostenrijk	6,0	19.540	20%	6,3	23.437	45%
Polen	26,7	3.099	6%	28,8	4.253	16%
Portugal	7,4	8.563	10%	8,1	10.654	17%
Roemenië	16,3	1.558	4%	16,8	1.616	9%
Rusland				113,0	1.614	9%
Slovenië	1,5	6.949	25%	1,6	9.343	45%
Slowakije	3,7	3.163	18%	4,0	3.673	40%
Spanje	29,0	11.346	21%	32,2	13.846	45%
Tsjechië	10,1	4.742	25%	8,1	5.323	49%
Turkije				43,6	2.690	3%
Wit-Rusland				7,7	1.273	18%
Zweden	6,7	23.318	35%	6,9	26.188	73%
Aantal / Gemiddelde	N= 354 miljoen	14.612 (26 landen)	23% (26 landen)	N=585 miljoen	15.906 (26 landen)	31% (26 landen)
					11.599 (33 landen)	28% (33 landen)

Noot: gemiddeldes zijn gewogen met landelijke weging en bevolkingsomvang

